

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7477>

Number: 64 , p. 413-430, Winter III 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

28.11.2017

31.12.2017

**28 ŞUBAT POST-MODERN DARBESİ'NİN
İSLAMİ DERNEK VE VAKIFLARA ETKİLERİ¹**
*FEBRUARY 28th POST-MODERN COUP D'ETAT'S EFFECTS
ON ISLAMIC ASSOCIATIONS AND FOUNDATIONS*

Dr. Berrin Bayburt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2237-4583>

MEB / Öğretmen

Doç. Dr. Doğan Duman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4662-9942>

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Öz

1990'lı yıllar Türkiye açısından genel olarak ekonomik sorunlar ve siyasi istikrarsızların yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemin sonlarına doğru, Türkiye'de 28 Şubat 1997'de post-modern darbe girişimi olarak da adlandırılan askeri bir müdahaleye tanık olunmuştur. Refah Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından gittikçe arttığı düşünülen laiklik karşıtı söylem ve uygulamalar, ülke bütünlüğüne yönelik en önemli tehditlerden biri olarak görülmüş, bu durum ise 28 Şubat müdahalesine zemin hazırlamıştır. Yaşanan müdahalenin ardından, bu sürece sebep olduğu belirtilen gelişmelere önlem almak için birtakım düzenlemeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla alınması düşünülen önlemler Tedbirler Listesi olarak düzenlenmiştir.

Türkiye'de sivil toplum hayatının önemli kurumlarından olan dernek ve vakıflar da 28 Şubat sürecinden etkilenmişlerdir. 1980'lerin ortalarından itibaren sayıca anlamlı bir artış gösteren bu kurumlar, özellikle din eğitimi ve kültürel alanlardaki faaliyetleriyle dikkat çekmekteydiler. Bu faaliyetleri ise kimi çevreler tarafından kuşkuyla karşılanılmaktaydı. 28 Şubat süreciyle birlikte çalışmalarını "irticai faaliyet" kapsamında değerlendirilen bazı dernek ve vakıflar yakından takip edilmiş ve bunlara karşı birtakım önlemler alınmıştır. 1998'de askeri birimler tarafından hazırlanan bir raporda Türkiye'de toplam 517 dini vakfın bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu vakıflardan 124 İslami vakfın

¹ Bu makale 26-27-28 Mayıs 2017 tarihleri arasında düzenlenen "27 Mayıs 1960'dan 15 Temmuz 2016'ya Darbeler, Geçmişten Günümüze Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü" Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

ise irticai faaliyetlerde bulunduğu ileri sürülmüştür. Süreç içerisinde bu vakıflardan 20' den fazlası irtica gerekçesiyle kapatılmıştır.

Araştırmada 28 Şubat müdahalesinin Türkiye'deki İslami dernek ve vakıflara etkisi ve bu doğrultuda sürecin devamında yaşanan gelişmelere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Demokrasi, 28 Şubat, İslami Dernekler, İslami Vakıflar

Abstract

The 1990s can be regarded as an epoch when were experienced economical problems and political instability. Towards the end of this epoch, a military intervention which was also named post-modern military coup d'état, were went through on 28th 1997 in Turkey. Anti-secular discourses and activities which were thought to raised after coming into power of Welfare Party (i.e. Refah Partisi), were regarded as one of the most prominent threat against integrity of the state then this circumstance paved the way for military intervention of 28th February. Afterward a military intervention which was endured, several regulations were tried to be implemented in order to take measures against developments which triggered this process. Measures which were planned to take in order to actualise forementioned aime, was arranged as List of Measures.

Associations and foundations which are significant institutions of civil society's life, also were effected by February 28th process. These foundations which have notably increase since middle of the 1980s, have been drawing attention especially religious education and activities on the cultural realms. On the otherside those activities have been approached with suspicion by some circles. Along with February 28th process, some associations and foundations which their activities were presumed "reactionary activities", were followed up closely and some precautions were taken against to them. There were totally 517 religious foundations in Turkey, was emphasized via a report prepared by military units in 1998. It was alleged that 124 Islamic foundations of these foundations carried out reactionary activities. More than 20 of these foundations were closed down on the grounds of reactionary, in the course of this process.

In the present research has referred that February 28th Intervention's effects on Islamic associations and foundations and in this direction developments which occurred afterwards this process.

Keywords: Turkey, Democracy, February 28th, Islamic Associations, Islamic Foundations

Giriş

Sivil toplum kuruluşları, demokratik bir toplumun vazgeçilmez kurumlarından. Eğitim, sağlık, insan hakları vb. birçok amaçlarla kurulan bu gönüllü kuruluşlar, herhangi bir kişisel ya da kurumsal çıkar amacı gütmekten, ulaşabildiği kadar çok sayıda insanın hayatına olumlu katkılar yapmayı amaçlamaktadır. Örnek olarak, maddi sıkıntıları olan kişilerin ihtiyaçlarını gidermelerine destek olmak ve böylece kişilerin maddi-manevi gelişimlerine katkıda bulunmak ya da toplumsal herhangi bir sorunun çözümü için kamuoyu oluşturmak verilebilir. Bunun sonucunda da bu kurumlardan toplumsal beraber-

lik ve dayanışmanın gelişiminde önemli rol oynamaları beklenmektedir.

Türkiye'de en yaygın sivil toplum kuruluşları dernek ve vakıflardır. Özellikle vakıflar uzun bir tarihsel geçmişe sahip olmakla birlikte, günümüzde vakıflara ek olarak dernekler de birtakım toplumsal ihtiyaçların giderilmesine katkıda bulunmaktadır. Araştırmaya konu olan 28 Şubat süreci, Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi sivil toplum kuruluşlarında da etkisini hissettirmiştir.

Özellikle Soğuk Savaş sürecinde komünizme karşı din olgusunun desteklenmesi ile Türkiye'de kendisine uygun gelişme ortamı bulan Siyasal İslam düşüncesi, Refah Parti-

si'nin iktidara gelmesiyle birlikte daha da güçlenmiştir. Demokratik bir devlette farklı görüşlere sahip siyasi partilerin olması, demokrasinin sağlıklı işlemesi açısından son derece önemlidir. Ancak Türkiye'de 1990'lı yıllar laiklik tartışmalarının ağırlıklı olarak gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Özellikle Refah Partisi iktidarı döneminde yaşanan birtakım olaylar (Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi, Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine iftar yemeği verilmesi vb.) laik kesimlerde ve askeri çevrelerde giderek artan bir tepkiye neden olmuş ve bu da beraberinde yeni bir müdahalenin gerekçesini oluşturmuştur. Daha önceki örneklerinde de olduğu gibi bu gelişmeden yine Türkiye demokrasisi olumsuz etkilenmiştir. Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu, Türkiye'nin iç tehdit unsuru olarak "irticaya" öncelikle vurgu yapmış ve bir dizi önlemin alınması konusunda kararlar almıştır.

28 Şubat tarihinde alınan kararlardan sonra sadece siyasette değil, eğitimde ve toplumsal alanda da birtakım tedbirler devreye sokuldu. Bu tedbirlerin çoğunlukla laiklik karşıtı olarak değerlendirilen görüşlerin ve eylemlerin oluşmasını engellemeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda sürecin ilk gelişmelerinden biri olarak Refah Partisi kapatılmış, devamında ise bazı kurumlara yönelik olarak yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Nitekim imam hatip okullarının ortaokul kısmının kapatılması, sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, dini kesimlere ait olduğu tespit edilen yurt, dernek ve vakıfların sıkı bir denetim altına alınması ve bazılarının kapatılması, sürecin devamında yaşanan diğer önemli gelişmelerdir. Bu süreçte yaşanan gelişmelere bakıldığında özellikle dini dernek ve vakıflara yönelik yapılan düzenlemelerin öne çıktığı görülmektedir.

1. Türkiye'de Sivil Toplum

Sivil toplum kavramı demokrasinin en önemli unsurlarının başında gelmektedir. Anayasa, kanunlar, insan hak ve hürriyetleri çerçevesinde, yaşama çeşitli alanlarda katkıda

bulunmak ve bu amaçla çalışmalar yapmak amacıyla, farklı dünya görüşlerine sahip kişilerin gönüllü olarak bir araya gelmeleri, sivil toplum anlayışının zeminini oluşturmaktadır.

"Demokrasinin en önemli göstergelerinden birisi devletin tahakküm alanının dışında var olan, kişinin temel hak ve özgürlüklerini rahat bir biçimde kullanma olanağına sahip olduğu ve aynı zamanda da yine aynı devlet tarafından korunmakta olan sivil alanın varlığıdır." (İrfan Haşlak & Gülener, 2006: 4)

Tekeli'nin de belirttiği gibi, "günümüzde gerek Türkiye'de olsun gerek dünyanın diğer ülkelerinde olsun, toplum yaşamında sivil toplum kuruluşları adını verdiğimiz aktörler özel bir önem kazanmaktadır. Bir toplumda değişik işlevleri yerine getiren özel sektör kuruluşları ve kamu kuruluşları yanı sıra çok uzun süreden beri bugün sivil toplum kuruluşları adını verdiğimiz, kar amacı gütmeyen dernekler, vakıflar gibi gönüllü kuruluşlar var olmuştur." (Tekeli, 2012: 25)

Bu noktadan hareketle, sivil toplum, "devlet müdahalesini kabul etmeyen, bireylerin gönüllülük esasına dayalı bir örgütlenmeye sahip oldukları, bireylerin ve grupların kendi kaderlerini tayin edebildikleri, maksimum düzeyde bireysel özgürlüğü hedefleyen, katılımın en üst düzeyde olduğu her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin örgütlü olarak gerçekleştirilebildiği bir birliktelik alanı olarak tanımlanabilir." (Cicioğlu, 2013: 12)

Tekeli, sivil toplum kuruluşlarının ayırt edici özelliklerini dört başlıkta özetlemektedir. Bunlar,

- Gönüllülük ve özel alandan fedakarlık yapılmasına dayandırılmaları,
- Nihai amaçlarının topluma bir şey sunmak, toplumsal iyiye katkıda bulunmak olması, bu amaç içinde hiçbir biçimde başkaları üzerinde bir iktidar oluşturma arayışının bulunmamasıdır.

• *Sivil toplum kuruluşları alanında yatay ilişkilerin ön plana çıkması ve hiyerarşik ilişkilerin yadsınmasıdır.*

• *Sivil toplum kuruluşlarının açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmalarıdır (Tekeli, 2012: 29-30).*

Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratikleşmeye katkı yapabilmesi, devletin kendi dışında oluşacak özerk bir sivil toplumu tanımasına bağlıdır. Demokratik bir sivil toplumun oluşması, demokratik bir devlet aracılığıyla gerçekleşir. Demokratikleşme sürecinde, devlet ve sivil toplum arasındaki etkileşim ile toplum ve devlet arasındaki uzaklığın ortadan kalkması sağlanırken; toplum, devlet açısından bir korku ve tehdit unsuru olmaktan çıkacak, toplum açısından devlet de bir baskı merkezi olarak görülmemeye başlayacaktır." (Cicioğlu, 2005: 149)

Cem, bu konuda, devletin, toplumdaki büyük ve güçlü karar merkezlerinin karşısında, sıradan yurttaşların birliktelikleriyle ilgili dernekleriyle, tüketiciyi kollayan, çevreyi koruyan kuruluşlarla, meslek birlikleriyle, kişi kendini güçlendirebildiğini ve sıradan yurttaşın, bu beraberlikler aracılığıyla, devleti paylaşabildiğini (Cem, 2000: 17) belirtmektedir.

Eyim'e göre ise "STK'lar genel olarak ne devletin yanında ne de devlete karşı olmalıdır. Devletin boş bıraktığı alanları tamamlamak ve yaşam alanı oluşturmak STK'ların amaçlarından birisi olmalıdır. Kısacası, STK'lar devletin alternatifi değil, tamamlayıcılarıdır." (Eyim, 2005: 475)

"Sivil toplumu ideolojik olarak tanımlama ve devletin yanına koyma biçimi, sivil toplumun çatışmalı doğasını ve devletin bu çatışmaların parçası olma tarzını yanlış anlatan, güçlülük, zayıflık, yoğunluk gibi tüm nitelikleri sivil topluma bahşetmeye imkan tanır." (Özdalga & Persson, 1999: 7)

Sivil toplum kuruluşları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli işlevleri yerine getirmektedir. "Siyasal partilerden kültür-sanat kuruluşlarına, barış savunucularından doğal yaşamı koruma ve geliştirme taraftarlarına kadar pek çok alanda örgütlen-

me zemini ve imkanı bulan sivil toplum kurum ve kuruluşları devletle toplum arasında üçüncü bir hareket alanı olarak devletin olduğu kadar toplumun da demokratikleştirilmesinde işlev sahibidir." (Baran, 2003: 83)

Tosun'un ifade ettiği gibi, "STK'lar içindeki karşılıklı etkileşim sürecinde bireylerin edindikleri hoşgörü, ılımlılık, uzlaşma, kamusal tartışma pratiği, gönüllülük, muhalif düşüncelere saygı gibi demokratik tutumlar demokratik siyasal kültürün gelişmesini ve topluma yayılmasını sağlar." (Tosun, 2006: 56)

Sivil toplum kavramının ortaya çıkması ve gelişmesi, demokrasi, hak, özgürlük vb. kavramlar gibi uzun yıllar boyu yaşanan kişisel ve toplumsal deneyimler sonucunda gerçekleşmiştir. Tamer, sivil toplum kavramının tarihsel gelişimini şöyle özetlemektedir:

Tarihsel süreçte sivil toplumun geçirdiği aşamalara bakıldığında tüm düşünürlerin sivil toplum kavramını kendi ideallerindeki toplum modelini yakalamak üzere tanımladıkları görülmektedir. 18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile sivil toplum arasında bir ayrım görülmezken sonraki dönemlerde devlet eksenli siyasal düşünce taraftarları ve birey eksenli siyasal düşünce taraflarınca kavrama yüklenen anlamlarda farklılık görüldüğü tespit edilmiştir. Kavramın düşünce tarihindeki dönüşümü meselesinde, onun öncelikle sosyal sözleşmecî düşünürler tarafından, doğa halinin karşıtı olarak ele alındığı ve siyasi toplumla özdeş kılındığı görülmektedir. Kapitalist uygulamaların yoğunluk kazanması, mülk sahipleri arasındaki ilişkilerin artması ve pazar mekanizmasının gelişmesi sonucu, bu özdeşlik yerini sivil toplum-devlet düalizmine bırakmış ve sivil toplum-devlet ayrımındaki devlete karşı düşüncenin zayıfladığı dönem sonrası Tocqueville'nin çözümlemeleri ile devletin ancak sivil toplum sayesinde sınırlanabileceği ve bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin tampon işlevi görerek bireyi devlete karşı koruduğu, özgürlüğün ve özerkliğin garantisi olduğu tespitine ula-

şılmıştır (Tamer, 2010: 89).

Avcı, sivil toplum kavramının batı düşüncesinde burjuvazinin ortaya çıkışından sonra, özellikle burjuvaziye tanımlamak için kullanıldığını; ancak, gelişen süreç içerisinde kavramın farklı koşullarda, farklı düşünürler tarafından, farklı biçimlerde tanımlandığını ve kavramın içerdiği öğelerin değişen koşullarla bağlantılı olarak gelişmiş ya da değiştiğini (Avcı, 2000: 34-35) belirtmektedir.

Sarıbay, sivil toplum kavramının gelişmesini İskoç Aydınlanması'na bağlamaktadır. Sarıbay'a göre, "sivil toplum fikrinin gelişmesi, esasında İskoç Aydınlanmasının toplumsal hayat içinde varoluşsallığımızın karşıtlıkları arasında bir sentez arayışına bağlı olmuştur. Bu arayış; a) toplumsal karşısında birey, b) kamu karşısında özel, c) özgecilik (alturizm) karşısında bencillik, d) duygu karşısında akıl etrafında olmuştur. Sivil toplumun öğeleri, bu karşıtlıkların tarihsel aşamalardan geçerek çıkardığı sentezlerin bir toplamıdır. Söz konusu öğeler şunlardır: a) çoğulluk (plurality), b) kamusalılık (publicity), c) özellik (privacy), d) yasallık (legality)." (Sarıbay, 1999: 459)

Batı ile kıyaslandığında Türkiye'de sivil toplum kavramının ortaya çıkmasının ve gelişmesinin daha geç olduğu ve bu konuda Batı'daki gelişmelerden etkilenildiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de sivil toplum kavramının, Batı'da olduğu gibi tarihin doğal akışı içerisinde ortaya çıkan gelişme ve ihtiyaçlardan ortaya çıktığını söylemek zordur. Sivil toplumun oluşabilmesi, düşünce hak ve hürriyeti, toplanma hak ve hürriyeti gibi hakların doğal bir sonucudur. Bahsedilen bu hak ve hürriyetler, aynı düşünce ve görüşlere sahip insanların bir araya gelerek sivil toplum kuruluşları adı altında toplanmalarını kolaylaştırmıştır.

Yavuz, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının devletten ne derecede özerk olduklarının sorgulanması gerektiğini dile getirirken, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin devletten özerk kurumlar olarak değil, devle-

tin ideolojik aygıtları gibi işlev gördüklerine dikkat çekmektedir. Buna dayanak olarak da Louis Althusser'in devletin ideolojik aygıtlarının özel ya da kamusal olmalarının değil işleyişlerinin önemli olduğu ifadesini göstermektedir. Yavuz'a göre, bu noktadan yola çıktığımızda, bu ifadenin Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarına tam olarak uyduğu söylenebilir (Yavuz, 1999: 72).

Türkiye'de sivil toplum kuruluşları denildiğinde, akla ilk olarak sendikalar, dernekler, vakıflar vb. gelirken, bunun yanında bu kuruluşların, ülkede meydana gelen birtakım gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Örneğin, 1980 darbesinin ardından dernekleşme konusunda getirilen kısıtlamalar dernek ve üye sayılarında azalmalara neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte, yapılan yasal değişikliklerle bu kısıtlamaların ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Derneklere üye olan kişilerin sayılarının son yıllarda giderek artan bir seyir izlemesi, Türkiye'de hak ve özgürlükler açısından olumlu gelişmelerin yaşanması ve bu konuda bireylerin farkındalık ve bilinç düzeylerinin artması ile açıklanabilir.

Özellikle, Türkiye'nin AB'ye giriş süreci ile birlikte, STK'lar çok daha fazla önem kazanmaya başlamış, küreselleşmenin ekonomik görüşü liberal düşüncenin yaygınlaşması alanında çeşitli dernek, vakıf ve birliklere aktarılan kaynaklarla STK'ları güçlendirme çabasına girilmiştir (Talas, 2011: 398-399)

Böylece, Türkiye'de sivil toplum özellikle son on yıl içinde, AB'ye adaylık sürecinin de etkisiyle hızlı bir büyüme yaşamış ve yapılan reformlarla birlikte, politikaları daha çok etkileme ve şekillendirme gücüne sahip olmuştur. Bu büyüme süreci özellikle, Türkiye'nin 1999'da aday ülke olması ve 2005 Ekiminde AB katılım müzakerelerinin başlamasıyla birlikte daha da hızlanmıştır. (Özdemir, 2007: 10)

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine adaylığının kabul edildiği 2004'ten bugüne, insan hakları örgütlerinin, hak ve özgürlükleri

korumak ve geliştirmek için gerçekleştirdiği çalışmalar önemli ilerlemeler sağlamıştır. Yapılan reformların biri olan Dernekler Kanunu ile derneklerin yurtdışından kısıtlama olmaksızın oy istemesine, federasyonlar kurmasına, uluslararası organizasyonlarla işbirliğine girmesine, azınlıkların haklarını geliştirmesine ve resmi olmayan etkinliklerde Türkçe dışında kullanmasına olanak sağladığı görülmektedir." (Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı, 2011: 3)

"AB'ye uyum sürecinde yapılan düzenlemelerin önemli bir bölümü de Türkiye'de demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesine yöneliktir. Bu kapsamda özellikle 31 Temmuz 2003 tarih ve 4970 sayılı yasa ile İçişleri Bakanlığı'na bağlı Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın kurulması, AB'ye uyum yasaları kapsamında derneklere ilişkin düzenlemeler yapılması ve 04 Kasım 2004 tarih ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun çıkarılması Türkiye'de STK'lar ve kamu sektörü arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak atılmış önemli adımlardır." (Yavaş & Karakurt, 2010: 151)

Derneklerin yanı sıra Türkiye'de köklü bir geçmişe sahip olan vakıflarda en yaygın sivil toplum kuruluşları arasında yer almaktadır. Belli bir geliri ya da malı hayır işlerinde kullanmak üzere vakfetme anlayışına dayalı olarak kurulan vakıflar, Türk toplumunda, eğitim, sağlık, sosyal vb. başta olmak üzere önemli işlevleri yerine getirmiştir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde belediyeçilik, sosyal hizmetler uzun yıllar vakıflar eliyle yürütülmüştür. uzun yıllar boyunca vakıflar konusunda Türkiye'nin gündemini işgal eden en önemli konuların başında azınlık vakıfları gelmektedir. Özellikle bu vakıflara ait taşınmazların durumu uzun yıllar Avrupa Birliği İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar uzanan hukuki süreçlere konu olmuştur. Ancak son yıllarda yapılan hukuki düzenlemelerle birlikte bu sorun önemli ölçüde çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Vakıflar ile ilgili en önemli düzenleme kuşkusuz 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu olmuştur. "Bu düzen-

leme ile, 181 adet taşınmaz mal, vakfı adına tescil edilmiştir. Ayrıca, 150 adet taşınmazın tapuda isim tashihi yapılmak suretiyle mülkiyet sorunu çözümlenmiştir." (www.vgm.gov.tr, 2015)

Nitekim, 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun 12. maddesiyle yapılan düzenlemeyle önceki hükümlerden farklı olarak, cemaat vakıflarına herhangi bir makamdan izin almaksızın ve vakıf amacıyla öngörülen hizmetleri gerçekleştirme koşulu aramaksızın mal edinme olanağının sağlandığı görülmektedir (Çağatay, 2011: 92). Vakıflar Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde cemaat vakıflarının yönetici seçimleri düzenlenmiştir (*Resmi Gazete*, 2008/ 27010).

Özetle, Türkiye'de sivil toplum kavramının, Batı'da olduğu gibi, kendiliğinden ve toplumsal bir taleple oluşmadığı söylenebilir. Genel olarak, sivil topluma özgürlükler devlet tarafından verilmiş, AB sürecinde de bu durum devam etmiş, bu süreçte sivil topluma yönelik özgürlükler, AB aracılığıyla devlet tarafından topluma verilmiştir. (Karakurt , 2011: 67-68).

Ancak özellikle son yıllarda, toplumun hak ve hürriyetleri konusundaki farkındalığının artması ve devletin sivil toplum alanına desteğinin de etkisiyle, STK'ların önemi ve gelişimleri artarak devam etmektedir. Birçok küresel ve toplumsal olaylara yönelik kamuoyu oluşturulmasında, bu amaçla gönüllü çalışmaların yürütülüyor olması, STK'ların geçmiş dönemlere kıyasla toplumdaki etkinliğinin arttığını göstermektedir. Örneğin, Yeni Dernekler Kanunu'nun yasalaşması sürecinde, bu alanda birikimi olan birçok dernek ve vakfın sürece dahil edilmesi, bunun dışında sivil toplum kuruluşlarının özellikle AB sürecinde ve benzer biçimde birçok kanunun çıkarılmasında etkin rol oynamalarının hükümet tarafından desteklenmeleri, STK- Kamu ilişkilerinde, ortak noktaları yakalama adına ve hiç kuşkusuz katılımcı demokrasi anlamında çok önemli gelişmelerdir." (Esen, t.y.: 16).

2. 28 Şubat Süreci

12 Eylül askeri darbesinden uzun bir

süre sonra bir ölçüde normalleşme sürecine giren Türk siyasi hayatı, 28 Şubat 1997 tarihinde yeni bir müdahaleye daha tanık olmuştur. Önceki muhtıra ve darbelerden farklı olarak post-modern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat müdahalesi, diğer müdahalelerde olduğu gibi Türkiye'de demokratik hayatın olumsuz etkilenmesine neden olan birtakım gelişmelere yol açmıştır. 28 Şubat öncesi Erbakan Hükümeti döneminde giderek arttığı belirtilen laiklik karşıtı birtakım söylem ve uygulamalar, bu müdahalenin en önemli gerekçesi olarak ileri sürülmüştür.

Duman ve İpekşen'e göre, "1980'ler ve 1990'lar Türkiye'sinde din ve etnik meselelerin önemi artmıştır. Bu olaylar karşısında, Türkiye'de sivil inisiyatifin oluşmadığı görülmüş, asker ve sivil bürokrasi geleneksel olarak kendilerini devletin koruyucusu olarak görmüşlerdir. 28 Şubat 1997'de gerçekleşen "postmodern" darbe bu sürece somut bir örnek oluşturmuştur." (Duman & İpekşen, 2013: 133).

Bu sürece giden yolda Erbakan'ın Libya gezisi, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, D-8 girişimi, Kudüs gecesi ve buna tepki olarak ordunun tanklarla yaptığı gövde gösterisi tansiyonu gittikçe yükseltmiştir. Ayrıca Susurluk kazası ve ona yönelik başlatılan ancak daha sonra hükümet ve "irtica" karşıtı bir harekete dönüşen ıskık kapama eylemleri de medyada oldukça ses getirmiştir. Bu arada Başbakan Erbakan'ın, 'Türkiye'de faşist laik düzen var' açıklaması ve RP'nin önde gelen isimlerinin bazı açıklamaları gerginliği daha da tırmandırmıştır (Bölükbaşı, 2012: 175).

Yaşanan bu gerginlik ortamı, 28 Şubat Süreci olarak adlandırılan bir müdahale ile son bulmuştur. Aslında 28 Şubat'a yol açan nedenlerin 1994 yerel seçimleri ile başladığına ilişkin genel bir kabulden de söz edilebilir (Akın, 2011: 1).

"1997'ye girerken Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi, ordu ile kamuoyunun doğrudan bir temas

haline gelmesi, bunun sonucunda, askeri müdahalenin doğal ya da sıradan bir siyasi gelişme olduğu fikrinin yeniden 'normalleşmeye' yüz tutmasıdır. Basın tarafından, askeri otoritenin tavrına gösterilen bu aşırı hassasiyet, açıklamalarına atfedilen siyasi anlam, TSK ile kamuoyu arasında basın aracılığıyla doğrudan bir temasın oluşmasına yol açan temel faktörlerdir." (Bayramoğlu, 2001: 89).

"28 Şubat 1997 Post Modern Darbesinin en büyük gerekçesi "irtica tehlikesi" idi. MGK'ya sunulan raporlarda ve 18 maddelik bildirmede tehlike üç ana başlıkta toplanıyordu;

1. *Devletin içinde "irticai kadrolaşma ve sızma" vardı. TSK'daki subaylar tasfiye edilmiş/ediliyorsa MGK kararı ile bütün devlet kurumlarındakiler tasfiye edilmeliydi.*

2. *İmam Hatip Liseleri siyasal İslam'ın arka bahçesi olmuştu ve Kur'an Kursları her yerde yaygınlaşmıştı. Eğer önlem alınmazsa yapılan istatistiklere göre 2005 yılında Türkiye İran gibi olacaktı.*

3. *Tarikat ve Cemaatler yasa dışı yapılar olup iç tehdit olarak Türkiye'de din devleti kurma konusunda hızla ilerlemekteydiler."* (Eğitim Bir-Sen, 2014: 12).

"28 Şubat 1997 tarihinde 7 saat süren MGK toplantısından sonra yayınlanan dört maddelik bildirinin ilk üç maddesi önceki bildirilerden pek farklı değildi. Bölücü terör, Kıbrıs ve Yunanistan'la ilişkiler. Aslında dördüncü madde de bildik bir konu olan 'irtica' ile ilgiliydi ama bu sefer vurgu öncekilerden çok kuvvetliydi. Ayrıca bildirinin son paragrafında 'Bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak, bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir' denilerek bu bildiriye açıklanmayan 'Tedbirler Listesi' eklenmişti." (Bekaroğlu, 2007: 40).

Alınmak istenen tedbirlere bakıldığında, ordunun giderek artan laiklik karşıtı gelişmelerin önlenmesi için birtakım düzenlemelerin yapılmasını istediği görülmektedir. "En önemli talepler arasında, tarikatlarca

işletilen okul, yurt, vakıflara son verilmesi; İmam Hatip Okulları sayısının imam gereksinimini karşılayacak bir düzeye indirilmesi; köktendincilerin kamu kuruluşlarında, adalet örgütünde, okul ve üniversitelerde kadrolaşmalarına son verilmesi; İran'dan kaynaklanan yıkıcı etkinliklerin son bulması için önlem alınması; zorunlu ilköğretimin beşten sekiz yıla çıkarılması yer alıyordu.” (Tanör & Boratav, t.y.: 173).

Türkiye, 28 Şubat 1997 tarihiyle birlikte, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının ardından, iç tehdit stratejisinde irticanın ilk kez PKK terörünün önüne geçtiği bir sürece girdi (Cevizoglu, 2001: 13). “28 Şubat sürecinde, serbest seçimler sonucu oluşturulmuş bir hükümet yıkıldı. Yerine, “28 Şubat Kararları”nın öngördüğü uygulamaları gerçekleştirmeyi kabul etmeye hazır liderlerin yönetimindeki partilerden oluşan bir hükümet kuruldu. İrtica “birinci öncelikli iç tehdit” ilan edildi, kurumları ve değerleriyle toplumu “çağdaş yaşamın gerekleri” doğrultusunda yeniden biçimlendirmek için bir dizi önlem uygulamaya konuldu.” (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 5).

RP, ilk şoku atlatır atlatmaz, tepki sayılabilecek bir-iki satır beyanda bulduysa da, bunun devamı olmadı (Erdoğan, 1999: 29). 28 Şubat bildirisinden sonra istifasını sunan Başbakan Erbakan'ın yerine yeni hükümeti kurmak üzere Cumhurbaşkanı Demirel, bu görevi anayasa hükümlerine ve siyasal geleneklere göre, TBMM'deki ikinci büyük partinin lideri olan Mesut Yılmaz'a verdi. Kongar, 2000: 293).

28 Şubat'ın etkileri yapılan düzenlemelerle hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların en önemlisi sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi ve İmam Hatip Ortaokullarının kapatılması olmuştur. Ancak bu düzenleme yapılırken önemli tepkilerle karşılaşmıştır. Ancak, tepkilere rağmen, “16 Ağustos'ta TBMM Sekiz Yıllık Eğitim Yasası'nı kesintisiz 23 saat süren ateşli bir oturumun sonunda kabul etti. 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi ikiye karşı dokuz oyla RP'yi laiklik karşıtı etkinliklerinden dolayı

kapattı.” (Tanör & Boratav, t.y.: 175).

28 Şubat süreci ile birlikte, 1980'lerden sonra yurtiçi ve yurtdışı gelişmelerin de etkisiyle yükselişe geçen Siyasal İslam düşüncesinin önemli ölçüde ivme kaybettiği görülmektedir. Nitekim sonrasında kurulan Fazilet Partisi de kapatılma ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, müdahale ve darbelerin Türkiye demokrasisinin önünde önemli bir engel olduğunun önemli örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Sivil Toplum Alanında 28 Şubat Sürecinin Etkileri

Refah-Yol Hükümeti olarak da adlandırılan, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi döneminde, Türkiye'de dinin siyasette belirleyici olmaya başladığını gösteren gelişmeler yaşanmaya başladı. Bu süreçte yaşananlar aynı zamanda 28 Şubat müdahalesine hızlı bir şekilde gidilmesine de neden olmuştur. Taksim Meydanı'na cami yapma projesinin yeniden gündeme getirilmesi, Başbakan Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği ve tarikat liderlerinin Başbakanlık Konutu'na sakal, cübbe ve sarık gibi dini sembol olarak görülen kıyafetlerle gelmesi, Sincan Belediye Başkanı olan RP'li Bekir Yıldız'ın düzenlediği 'Kudüs Gecesi' bahsedilen gelişmelere önemli örneklerdir (Doğançay, 2014: 40).

Türkiye'de 28 Şubat'la birlikte başlayan süreç, sadece siyasi yaşamda değil, diğer birçok alanda önemli etki ve değişimlere neden olmuştur. 28 Şubat 1997'de toplanan MGK'da alınan kararların ardından yayınlanan bildiriye, sürecin devamında alınması öngörülen tedbirlerin eklendiği görülmektedir. Söz konusu tedbirlere bakıldığında, listenin 28 Şubat'a yol açtığı düşünülen nedenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeleri içerdiği görülmektedir. Bundan sonraki süreç, söz konusu tedbirlerin hayata geçirilmesine yönelik gelişmelerle devam etmiştir. Bu tedbirler şu şekilde özetlenebilir:

- *Laiklik ilkesi hassasiyetle korunmalı, bunun için mevcut yasalar uygulanmalı, yasalar yetersizse yeni düzenlemeler yapıl-*

malıdır: Türk Ceza Kanunu'nun 312/2, Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. ve 8. maddelerinin uygulanması için ilgililer uyarılmalıdır.

- Tarikatlarla bağlantılı özel, yurt, vakıf ve okullar denetim altına alınmalı ve MEB'e devri sağlanmalıdır. Denetim konusunda MEB uyarılmalı, bunların MEB'e devri için gerektiğinde kamulaştırma yoluna gidilmelidir.

-a) 8 yıllık kesintisiz eğitim tüm yurttta uygulanmalıdır.

-b) Kuran kursları MEB sorumluluğu ve kontrolünde olmalıdır.

- Aydın din adamı yetiştirecek Milli Eğitim kuruluşları ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır. Bu okulların açılması ihtiyaçla sınırlandırılmalıdır.

-Yapılan dini tesisler siyasi istismar konusu yapılmamalıdır.

- Tarikatların faaliyetlerine son verilmelidir. 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyelerin açılması yasaklanmıştır. Bu kanunun uygulanması için ilgililer uyarılmalıdır.

- Medyanın TSK aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır. TSK'nın manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler hakkında yasal işlem yapılması için ilgililer uyarılmalıdır.

- TSK'yla ilişkisi kesilen personelin kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamına imkân verilmemelidir.

- Aşırı dinci kesimlerin kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite, eğitim kurumları, bürokrasi ve yargı kuruluşlarına sızması önlenmelidir.

- İran'a karşı komşuluk münasebetleri ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.

- Aşırı dinci kesimin toplumda kutuplaşmalara yol açacak faaliyetleri yasal ve idari yollarla önlenmelidir. Aşırı dinci kesimin faaliyetleri, Türk Ceza Kanunu ile Terörle Mücadele Kanunu hükümleri göz

önünde bulundurularak takip edilmeli, önlenmesi için ilgililer uyarılmalıdır.

-Kıyafet Kanunu'na aykırı uygulamalar önlenmelidir.

-Kurban derileri kanunda belirtilen kuruluşlarca toplanmalıdır.

- Ülke sorunlarının çözümünü ümmet kavramı ile sonuçlandırmayı amaçlayan girişimler önlenmelidir. İlgililer uyarılmalıdır.

- Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun'un istismar edilmesine fırsat verilmemelidir: 5816 sayılı kanunun, tüm yurttta taviz verilmeden uygulanması için ilgililer uyarılmalıdır (Kılıç, 2012).

Tedbirlere bakıldığında, öncelikle laiklik ilkesini koruyacak ve daha da güçlendirecek bir takım düzenlemelerin talep edildiği görülmektedir. Bu düzenlemelerden amaçlanan ise 28 Şubat bildirisinin yayınlanması gerekçesi olarak öne sürülen anti-laik gelişmelerin durdurulması olduğu ileri sürülebilir. Ancak, demokratik bir toplumda, devletin temel ilkelerine ters düştüğü görülen uygulamaların neden olduğu sorunların, darbe ya da müdahaleler ile değil, kanunlar ve hukuk çerçevesinde çözümlenmesi gerektiği de çok açıktır.

28 Şubat müdahalesinin ardından, eğitimden siyasete kadar hayatın birçok alanında olduğu gibi, sivil toplum alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında, bu alana yönelik olarak yapılan düzenlemelerin, irticai faaliyet kapsamında olduğu düşünülen dernek ve vakıfların kapatılması ve faaliyetlerinin durdurulması şeklinde geliştiği görülmektedir. Bu nedenle araştırmada, 28 Şubat sürecinde yaşanan gelişmelerin, -ne ölçüde sivil toplum örgütü oldukları tartışma konusu olsa da- sivil toplum bağlamında İslami dernek ve vakıfları nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Bu süreçte sayısal anlamda yaşanan değişimleri ortaya koyabilmek için ise özellikle 1990-1999 yılları arasındaki verilerden yararlanılmıştır.

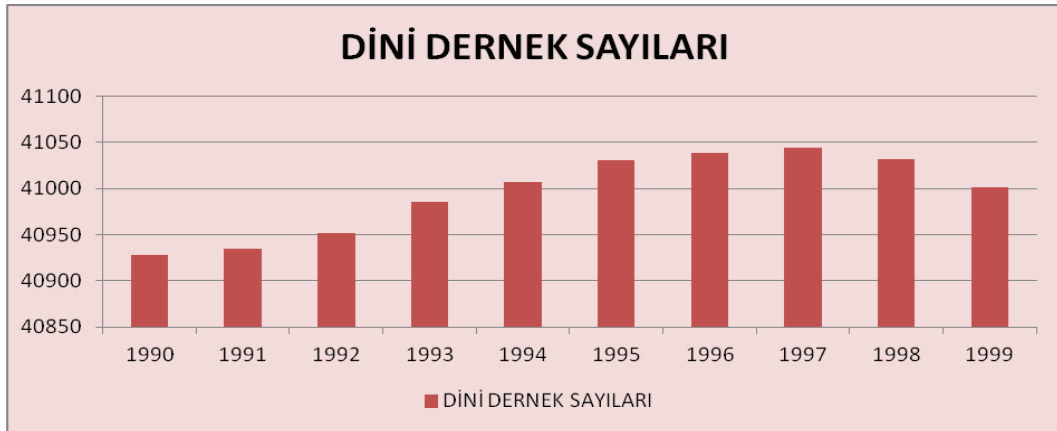
3.1. Dernekler

1980 sonrasında sivil toplum alanına getirilen kısıtlamalar dernek sayılarında hissedilir bir azalmaya neden olmuştur. Nitekim 1980’de 55.891 olan dernek sayısı, 1990’da 50.135’a kadar gerilemiştir. Ancak, 1990’lı yıllarda -AB sürecinin etkisiyle ve bu konudaki yasal düzenlemelerin de katkısıyla- dernekleşme oranı ile dernek ve üye sayılarında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Genel olarak bakıldığında, sosyal yardımlaşma, eğitim, sağlık, dini hizmetler vb. alanlarda faaliyetlerde bulunan dernekler, kamuoyu oluşturmada, bazı toplumsal konulara dikkat çekmede, yoksul kesimlerin eğitim, sağlık vb. ihtiyaçlarının karşılanmasında dikkate değer katkılarda bulunmuşlardır.

“1990’lı yıllarda siyaset alanında yaşanan yozlaşma süreci, siyasilere karşı olan güveni kırmış ve siyasilere karşı olan güvensizlik Türk siyasi kültüründeki devletçi

geleneği yıpratmıştır. Bunun sonucunda, sivil toplumun harekete geçmesi ve yaygınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca 1990’lı yılların ortalarında derneklerin, meslek örgütlerinin siyasi faaliyetleri, siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları örgütleyebilme yasaklarının yapılan anayasa değişikliği ile kaldırılması sivil toplumun gelişimi için son derece önemli gelişmelerdir.” (Noyan, 2007: 61).

Hirai’ye göre “1990’lı yılların ilk yarısına kadar, sosyalist, İslami ve Kürt bağımsızlık faaliyetleri gibi, zamanın hükümetleri tarafından kısıtlamaya tabi tutulması gerektiği düşünülen görüşlere dayanan STK’ların çalışmaları sert bir gözlem altında tutulmaktaydı ve o tarihlerde STK’lar üzerine araştırma yapmakta dahi zorluklarla karşılaşılmaktaydı. Ancak, 1990’lı yılların ikinci yarısından sonra, devletin topluma yönelik yönetim anlayışında bir yumuşama meydana gelmiştir.” (Hirai, 2007: 103).

Şekil 1: Türkiye’de Dini Dernek Sayıları (1990-1999)

Kaynak: Dernekler Dairesi Başkanlığı, (2014)

Şekil 8’de de görüldüğü gibi, 1990’lı yılların ortalarından itibaren özellikle dönemin siyasal ortamının da etkisiyle, dini dernek sayılarında önemli artışların olduğu dikkat çekmektedir. Milliyet gazetesinin haberine göre, Refah-Yol iktidarı döneminde, Kültür Bakanlığı’ndan çoğu dini amaçlı vakıf ve derneklere 74 milyar 129 milyon lira aktarıldığı belirlenirken, RP’ye yakın derneklere 1996’da 1 milyar 650 milyon, 1997’de ise 6 milyar 600 milyon yardım

yapılmıştır. (Milliyet, 1997).

Yine bu dönemde iktidara gelir gelmez, partinin Belediyeler Kanunu’nda yapmak istediği en önemli değişiklik olarak, cami yaptırma derneklerine yardım yapılması yönündeki maddenin tasarıya eklenmesi olmuştur. Tasarıya konulan maddeye göre, Diyanet İşleri Başkanlığı, cami yaptırma dernekleri ve vakıflara imar planlarında cami müstemilatı olarak ayrılan arsadan ücretsiz tahsis etmek, cami yapımı, tuvalet yapımı ve

çevre düzenlemeleri gibi işler için bütçenin %1'ini aşmamak kaydıyla aynı yardımda bulunulması maddesi eklenmiştir. (Şener, 1996).

İstanbul'un bazı ilçelerinde okul, sağlık ocağı yapılmak üzere ayrılan araziler üzerine bazı cami yaptırma dernekleri tarafından cami inşaatları yapıldığı da yine bu dönemde gazete haberlerinde yer alan gelişmelerdendir. Nitekim, bu gelişmelere örnek olarak,

• "Esenler Davutpaşa Mevkiindeki okul arazisine meslek lisesi yapılması gerekirken dernek tarafından Ayazma Yeşil Cami'nin yapılması

• Güngören Güneştepe Mahallesi'ndeki okul arazisine Gençosman

Merkez Cami Derneği'nce cami ve imamevi'nin yapılması

• Sarıyer Tarabya Mahallesi Kefeliköy Caddesi'ndeki okul arazisine Tarabya Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneğince cami yapılması

• Ümraniye İnkılap Mahallesi'nde okul arazisine cami yapılması

• Ümraniye İstiklal Mahallesi Anafartalar Caddesi'ndeki okul arazisine Hazreti Hamza Cami'nin yapılması

• Bayrampaşa Altıntepsi Mahallesi'ndeki sağlık ocağı arazisine cami inşaatına başlanmasını" (Milliyet 1997). örnek olarak verilebilir.

Şekil 2: Türkiye'de Dini Dernek Sayıları (2000-2010)

Kaynak: Dernekler Dairesi Başkanlığı, (2014)

Özellikle 1995-1997 yılları arasında dini dernek sayıları 90'lı yılların en yüksek rakamlarına ulaşmıştır. 28 Şubat süreciyle birlikte irticanın iç tehdit unsuru görülmesinin bir sonucu olarak dini dernek sayılarında azalma gerçekleşmiştir. Bu durum, alınmak istenen tedbirlerin bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim 1997'de 41.044 olan dini dernek sayısı 2000'de 40.942'ye düşmüştür.

3.2. Vakıflar

Vakıf geleneği Türk toplumunda yüzyıllar boyunca var olmuştur. Bu kurumlar yardımlaşma ve dayanışma anlayışının önemli örneklerinin başında gelmektedir. Vakıflar aracılığıyla, toplumun maddi yönden durumu iyi olan kesimleri, hayır işlemek amacıyla, maddi durumu yetersiz kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmuşlardır. Buradan yola çıkarak, vakıf kurmanın temel-

de, gelir dağılımındaki eşitsizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal adaletsizliğin bir ölçüde de olsa giderilmesinde önemli işlevleri yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyet öncesi dönemde toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında vakıfların bu denli önemli bir yere sahip olması 'sosyal devlet' kavramının gelişmemiş olması ile açıklanabilir. Devlet ekonomisinin toprağa dayalı ve devletlerin temel zenginlik ölçüsünün toprak genişliğine bağlı olmasının bir sonucu olarak devlet, askeri güce yönelik hizmetlerin geliştirilmesine öncelik vermiştir. Bu tercih ise sosyal ihtiyaçların geri plana itilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla da bu durum, sosyal ihtiyaçların karşılanmasında vakıfların ön plana çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. (Bayburt , 2016: 169). 2008 yılından itibaren günümüzde de Türkiye'de vakıflar, 20 Şubat 2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na (Resmî Gazete , 2008/26800) göre faaliyetlerini yürütmektedirler.

28 Şubat sürecinin başlamasıyla birlikte İslami derneklere yönelik denetim ve kısıtlamalar, vakıflar için de geçerli olmuştur. 28 Şubat'ta belirlenen "Tedbirler Listesi"nde vakıf, okul, yurt gibi kurumlara yönelik birtakım önlemler alınması gerektiği dile getirilmiştir.

Tanrıseven'in, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğrenim Burs ve Yurtlar Daire Başkanlığı verilerine dayanarak aktardığına göre, 1997'de Türkiye'de 139 devlet yurdu bulunurken, vakıf ve derneklere ait 2141 öğrenci

yurdu bulunmaktadır. Vakıf yurtlarında resmi kayıtlara göre 100 bin 703 öğrenci barınmaktaydı. Bu verilere göre İstanbul'da 139, Konya'da 120, Kütahya'da 109 vakıf yurdu bulunmaktaydı. Toplamda 2141 olan vakıf yurtları arasında Atatürk'ün adına sadece Manisa Salihli Atatürk Ortaöğrenim Erkek Yurdu'nda yer verilmiştir. Aynı habere göre, yurtları kontrol altında tutan tarikatların başında Nurcular, Nakşiler ve Süleymancılar gelmektedir(Tanrıseven , 1997).

İslami vakıf sayıları konusunda birbirinden farklı rakamlar bulunmakla birlikte, Bulut'un belirttiğine göre 1996'da farklı amaçlarla faaliyet gösteren dini vakıf sayısı 4500'e ulaşmıştır (Bulut, 1997: 418). 1997 yılında amaçlarına göre sınıflandırıldığında ise, vakıfların %33'ü sosyal yardım, %22'si eğitim, %13'ü din, %6'sı yöresel kalkınma ve dayanışma, %5'i sağlık amaçlı, diğerleri ise spor, çevre, bilim, demokrasi, insan hakları, tarih, radyo vb. amaçlarla kurulduğu görülmektedir (Doğan, 1997).

28 Şubat süreciyle birlikte, "irtica"nın öncelikli tehdit olarak kabul edilmesiyle birlikte, bu konuyla ilişkili olduğu düşünülen vakıflara yönelik olarak birtakım baskılar ve engellemelerin devreye sokulduğu görülmektedir. Örneğin bu gerekçeyle suçlanan kimi vakıflar isimleri verilerek deşifre edilmişlerdir. Bu noktada Peker, 28 Şubat sürecinde ilgili askeri birimlerce irticai faaliyet gösterdiği belirlenen vakıfların listesini şöyle vermektedir:

Tablo 1: İrticai Faaliyet Gösteren Vakıflar (1997)

	Vakıf Adı	Örgütlendiği İl Sayısı
1	İslami Dayanışma Vakfı	11
2	Akabe Kültür ve Eğitim Vakfı	10
3	Battal Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı	2
4	Milli Gençlik Vakfı	45
5	Talebelere Hizmet Vakfı	1
6	Türkiye İmam Hatipliler Vakfı	2
7	Fahri Kıymetli Diyanet	3
8	Birlik Vakfı	7
9	İlim ve Hizmet Vakfı	5

10	İlim Kültür ve Sanat Vakfı	11
11	İlim Araştırmalar Vakfı	13
12	Niyaz-ı Mısri Kültür Vakfı	1
13	İlim ve Teknoloji Vakfı	1
14	Es Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı	2
15	Kemalettin İbni Hümmam Eğitim Kültür ve Day. Vak.	1
16	Safa Eğitim, Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı	8
17	Ensar Vakfı	7
18	Akaya Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı	7
19	Akyazı Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı	12
20	Şemsi Sivasi Eğitim Vakfı	1
21	Hak-Yol Eğt. Day. ve Yardımlaşma Vakfı	14
22	Kamer Eğt. Öğretim, Day. ve Yardımlaşma Vakfı	3
23	Öğretmenler Vakfı	9
24	Baha Vakfı	3
25	İlim Kardeşlik, Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı	3
26	Anadolu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı	3
27	Hakikat Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı	5
28	Yavuz Selim Vakfı	2
29	Mescid-i Selam Vakfı	1
30	İlim ve Hayat Vakfı	1
31	Rasanet Gençlik Vakfı	1
32	İhlas Vakfı	5
33	Sağlık Vakfı	3
34	Ribat Eğitim Vakfı	3
35	Sultan Süleyman Eğt. ve Kültür Vakfı	3
36	İlim ve Kültür Vakfı	2
37	Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı	2
38	Yüksek Eğitim Vakfı	1
39	Muradiye Kültür Vakfı	9
40	Halidiye Eğitim Vakfı	3
41	İlim, Yardımlaşma ve Sağlık Vakfı	6
42	Eğitim Kültür Vakfı (F. Gülen)	2
43	Selahaddini Eyyubi Eğt. ve Kültür Vakfı	1
44	Zehra Eğitim ve Kültür Vakfı	9
45	Bediüzzaman Eğitim ve Kültür Vakfı	1
46	Hz. İbrahim Halilullah Kültür ve Eğitim Vakfı	1
47	Akyol Vakfı	8
48	Özyurt Eğitim ve Kültür Vakfı	1
49	Kültür Eğitim Vakfı	3
50	Dostluk Eğt., Kültür ve Yardımlaşma Vakfı	1
51	Selam Vakfı	6
52	İlme Hizmet Vakfı	2
53	Vahdet Kültür Vakfı	3
54	Marmara Eğitim Kültür Vakfı	1

55	Adalet Eğt.Kültür, Bilimsel Araş. Gelişt. Vakfı	1
56	Zafer İlim Kültür ve Araştırma Vakfı	1
57	Sakarya Eğitim Vakfı	1
58	Kılıçaslan Eğitim Vakfı	2
59	Amasya Eğitim Kültür Vakfı	1
60	Yeni Asya Eğt., Kültür Araştırma Vakfı	6
61	Tacettin Eğitim Kültür Vakfı	2
62	Hakka Hizmet Vakfı	1
63	İlim Yayma ve Sağlık Vakfı	2
64	Müderrişoğlu Eğitim Vakfı	1
65	İslami Kültür Vakfı	1
66	İsmail Kaya Eğitim Vakfı	1
67	Büyükkoyuncu Hizmet Vakfı	2
68	Türk İlleri Eğitim Kültür Vakfı	2
69	Seydişehir Vakfı	1
70	Akademik Dayanışma ve Araştırma Vakfı	1
71	Mevlana Eğitim ve Kültür Vakfı	1
72	Fatih Eğitim ve Kültür Vakfı	1
73	Hicret Eğitim Vakfı	2
74	Vuslat Eğt.Yard.Kültür ve Çevre Vakfı	1
75	Erkan Vakfı	1
76	Edibali Dostları Vakfı	1
77	Çağrı Vakfı	1
78	İslami İlimler Vakfı	1
79	Farukiye İlim Araştırma ve Yayma Vakfı	1
80	İHL.ve Kuran Kursları Öğrencilerine Yardım Vakfı	1
81	Reyhan Vakfı	2
82	Ashabı Kehf Kültür, Eğt. ve Day. Vakfı	1
83	Tarsus Aksa Dayanışma Vakfı	1
84	Akyaka Vakfı	1
85	Uşaklı Vakfı	1
86	Hz. Ali Rıza Vakfı	1
87	Rahmet Kültür ve Dayanışma Vakfı	1
88	Hayra Hizmet Vakfı	1
89	Çukurova Eğitim Vakfı	1
90	Hizmet Vakfı	1
91	Bülbülzade Eğitim ve Dayanışma Vakfı	1
92	Bedredduni Ayni Vakfı	1
93	Hidayet Vakfı	1
94	Furkan Eğitim ve Hizmet Vakfı	1
95	Kalem Eğt.Kültür ve Dayanışma Vakfı	1
96	İrfan Eğt. Kültür ve Dayanışma Vakfı	1
97	Kasr-ı Şirin Eğt. Öğrt. ve Kültür Vakfı	
98	Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı	
99	Suffa Eğitim Vakfı	2
100	Abdurrahman Gazi Eğitim Vakfı	1

101	Özgür Yardımlaşma Eğitim Vakfı	1
102	Suflu Eğitim Vakfı	1
103	Palandöken Kalkınma Vakfı	1
104	Muhammed Nair Vakfı	1
105	Abdülkadir Geylani Vakfı	1
106	Dicle Üniversitesi Vakfı	1
107	Işık Eğitim ve Sağlık Vakfı	1
108	Mihr Vakfı	2
109	Uhuvet Vakfı	1
110	Arap Dede Eğitim Vakfı	1
111	Semah Kültür Vakfı	1
112	Somuncu Baba Vakfı	2
113	Buhara Eğitim Vakfı	1
114	Binmarifet Vakfı	1
115	Hüdaverdi Vakfı	1
116	Sahabe Eğitim ve Kültür Vakfı	1
117	Ahmet Tatarı Vakfı	1
118	Yunus Cevat Başçı Vakfı	1
119	Kuran İlimleri Vakfı	1
120	Hızırbey Vakfı	1
121	Kemalettin İbni Hüsman Vakfı	
122	Mustafa Öncü Vakfı	2
123	Ahmet Kutsi Vakfı	1
124	Atılım Vakfı	1

Kaynak: Mevlüt Peker, "İşte Tek Tek Fişlenen İslami STK'lar", 19 Aralık 2011, rotahaber.com / özel, (10.01.2016)

11 Haziran 1997 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan haberde ise, MGK Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan raporda irticai faaliyetlerin yürütülmesinde gerekli parasal ve eğitim kaynaklarının İslami kesimin desteklediği bazı vakıflar tarafından sağlandığına dikkat çekilmiştir. Söz konusu haberde bu nedenle de 13 vakfa inceleme başlatıldığı belirtilmiştir. İnceleme başlatılan vakıfların arasında ise, Milli Gençlik Vakfı, İrfan Eğitim Kültür Dayanışma Vakfı, İslami Dayanışma Vakfı, Selam Yardımlaşma Vakfı, Ensar Kültür ve Eğitim Vakfı, Sahabe Eğitim ve Kültür Vakfı, Zehra Eğitim ve Kültür Vakfı ve Vahdet Vakfı bulunmaktadır (Şardan, 1997).

Bunların yanı sıra Genelkurmay, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e verdiği brifingde, aşırı dinci kesimin özel

vakıflarının kontrol altına alınmadığı gündeme getirilirken, 1998'de (Hürriyet, 21 Mart 1998) dini amaçlı vakıf sayısı 517 olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu vakıfların 117 tanesinin ise dini eğitim vermek amacı ile kurulduğuna dikkat çekilmiştir. Bu brifingde tüm vakıflar arasında, genel eğitim amaçlı faaliyet gösteren 958 (% 29.7) vakıf, dini-eğitim amaçlı 117 (yüzde 3.6) vakıf bulunduğu belirtilmiştir. Dini amaçlı vakıf sayısının ise genel toplam içerisinde 400 (% 12.4) olduğu ifade edilmiştir. 28 Şubat süreciyle birlikte "irticai faaliyette bulunduğu gerekçesiyle" 21 vakıf kapatılırken, yine bu gerekçeyle de vakıfların 187 taşınmazına el konmuştur (Eğitim Bir-Sen, 2014: 44).

Ayrıca, irticai faaliyetleri önleme gerekçesiyle öğrenci yurtları konusunda düzen-

lemeler yapılmış ve birtakım yaptırımlar uygulanmıştır. Bu gerekçeden hareketle, Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı hareket ettiği, bölücülük ya da ırkçılık propagandası yaptığı, dini kullanarak faaliyette bulunduğu, öğrencileri bu tür faaliyetlere zorladığı belirtilen yurtların süresiz olarak kapatılması yönünde adımlar atılmıştır. Bunun yanı sıra, başbakanlık tarafından, kamuoyunda tarikat yurtları olarak tanınan ve çoğu dini amaçlı vakıf ve derneklerce açılan yurt ve pansiyonlara el konulmuştur (Hürriyet, 7 Mart 1998).

Sonuç

Sivil toplum kuruluşları, gönüllülük esasına dayalı olarak bir araya gelen kişilerin, toplumsal fayda sağlamak amacıyla oluşturdukları organizasyonlardır. İnsan hakları, sosyal yardımlaşma, eğitim, sağlık başta olmak üzere farklı alanlarda hizmet veren bu kuruluşlar, sosyal adaletin sağlanmasında ve demokrasinin gelişiminde önemli roller üstlenmektedirler.

Türkiye’de uzun bir geleneğe sahip olan vakıflar ile dernekler, sivil toplum alanındaki en yaygın kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel kökenleri çok eskiye dayanan vakıflara kıyasla, dernekler, insan haklarının (dernek kurma hakkı, düşünce ve kanaat özgürlüğü vb.) gelişimi doğrultusunda yakın dönemlerde yaygınlaşan sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu alandaki bilincin artmasıyla da dernek ve üye sayılarında sürekli bir artış olduğu görülmektedir. AB’ye giriş süreciyle birlikte yapılan yasal düzenlemeler de bu artışın yaşanmasında son derece etkili olmuştur. Günümüzde, eğitim (burs, yurt vb.), sağlık (tedavi yardımı vb.), yardımlaşma, afet, insan hakları (sosyal ekonomik haklar, kadın hakları, çocuk hakları vb.) gibi alanlarda faaliyet gösteren dernek ve vakıflar, toplumsal ihtiyaçların giderilmesinde önemli birer araç durumundadırlar.

Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan birtakım müdahale ve darbeler, siyasal ve toplumsal yaşamı derinden etkilemiştir. Bundan sivil toplum kuruluşları arasında yer alan dernek ve vakıfların etkilenmemesi düşünülemez. Yakın dönemdeki son müdahalelerden

biri olan 28 Şubat müdahalesi de benzer sonuçlar doğurmuştur. RP-DYP koalisyonundan oluşan hükümeti laiklik karşıtı gelişmelerden sorumlu tutan ordunun gerçekleştirdiği bu post-modern müdahale, tehlikenin en güçlü kaynaklarından biri olarak değerlendirdiği İslami dernek ve vakıfları sıkı bir denetim altına almıştır. Özellikle yurt, okul ya da kursları olan vakıf ve derneklerin, öncelikli olarak birtakım kısıtlama ve yaptırımlarla karşılaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda 124 vakıf fişlenirken, bu vakıflara bağlı olarak açılan yurt, okul ve kurslara ya el konulmuş ya da kapatılmıştır. 28 Şubat süreciyle birlikte dini derneklerin sayılarında da azalmanın olduğu görülmektedir. Ancak bu sürecin etkilerinin azalmasının ardından bu tür dernek ve vakıfların sayılarında hızlı bir artışın başladığı görülmektedir.

Demokratik devletlerde diğer tüm kurum ve kuruluşlarda olduğu gibi sivil toplum kuruluşları da anayasa ve mevcut kanunlara uygun olarak faaliyet göstermeli ve bu konudaki denetim yine kanunlar çerçevesinde devlet eliyle gerçekleştirilmelidir. Bu denetimlerin darbeler veya müdahaleler aracılığı ile sağlanmaya çalışılması demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesine engel oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, Ş. (2011). *28 Şubat Süreci ve Batı Medyasındaki Algılaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Avcı, G. (2000). "Türkiye’de Arayışlara Bir Örnek: İdris Küçükömer", Ahmet Davutoğlu, Güven Avcı, Kenan Samer, Murat Belge, Ali Akay, Ali Bulaç, Asaf Savaş Akat, Ayşe Kadioğlu, Etyen Mahcupyan, İlhan Tekeli, Kürşat Bumin, Masis Kürkcügil, Yücel Yaman, Müşir Kaya Canpolat, Zeki Demizkubuz, *İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, 1. Basım, İstanbul:

- Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını.
- Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı (AMHRN) (2011). *Türkiye'de Azınlık Haklarını Savunan Grupların Örgütlenme Özgürlüğü*, Çev. Celal Aktaş, Buluş Design and Printing Services.
- Bacak, B. & Örnek, A. & Uğur, S. (2006). *III. Uluslararası STK'lar Kongresi Bildiriler Kitabı STK- Özel Sektör-Devlet Etkileşimi*, 9-10 Aralık 2006, Çanakkale: Pozitif Matbaacılık.
- Baran, S. (2003). *Demokrasi Mücadelesinde Yerel Yönetimler*, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Bayburt, B. (2016). *Dernekler ve Vakıflar Bağlamında Türkiye'de Dinsel Örgütlenme (1980-2010)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayramoğlu, A. (2001). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, 2. Baskı, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bekaroğlu, M. (2007). *Adil Düzenden Dünya Gerçeklerine Siyasetin Sonu*, 1. Baskı, Ankara: Elips Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 166-187.
- Bulut, F. (1997). *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*, 2. Baskı, Ankara. Doruk Yayınevi.
- Cem, İ. (2000). *Gelecek İçin Denemeler*, 2. Basım, İstanbul: Can Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2001). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, 2. Baskı, Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Cicioğlu, F. (2013). *Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi 2, Ankara: Milimetrik Yayın, Ankara.
- Cicioğlu, F. (2005). Türk Modernleşmesinde Sivil Toplumun Gelişim Süreci, *II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi 'Küresel Eşitlik'*, Bildiriler Kitabı, 15-16 Ekim 2005 Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale: Pozitif Matbaacılık.
- Çağatay, M. (2011). Geçmişten Günümüze Azınlık Vakıflarının Mal Edinmeleri Sorunu, *TBB Dergisi*, 96,91-148.
- Doğan, Y. (28 Ağustos 1997). Vakıflara Gözaltı, *Milliyet*.
- Doğançay, M. (2014). *28 Şubat Sürecinin Türkiye'de İç Politikaya Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Duman, D. & İpekşen, S. S. (2013). Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7, 117-135.
- Eğitim Bir-Sen (2014). *Rakamlarla 28 Şubat Raporu (17 Yıl Sonra 28 Şubat)*, Ankara.
- Erdoğan, M. (1999). *28 Şubat Süreci*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Esen, T. (t.y.). AB Üyelik Sürecinde STK'lar ve Karadeniz Bölgesi, *Her Yönüyle Dernekler*, 2.
- Eyim, A. (2005). STK'ların Demokrasi Kültürünün Oluşmasındaki Rolü, *II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi 'Küresel Eşitlik'*, Bildiriler Kitabı, 15-16 Ekim 2005 Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Haşlak, İ. & Gülener, S. (2006). Sosyal ve Siyasal Düşüncede Sivil Toplum Tartışmaları ve Toplulukçu Düşüncede Topluluk, Birey ve Devlet Anlayışı, Ali Akdemir, Bünyamin Bacak, Ali Şahin Örnek, Suat Uğur, III. Uluslar arası STK'lar Kongresi

- Bildiriler Kitabı STK- Özel Sektör-Devlet Etkileşimi, 9-10 Aralık 2006, Çanakkale: Pozitif Matbaacılık.
- Hirai, Y. (2007). Japon Perspektifinden Türkiye’de Sivil Toplumun Yapısı: Sivil Toplum Araştırmaları Çerçevesinde Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Ana Hatları ve Faaliyetleri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3 (9), 101-129.
- Karakurt, R. (2011). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Derneklere Yönelik Başlıca Düzenlemeler, *İdarecinin Sesi*, Kasım-Aralık 2011, 66-70
- Kılıç, A. (29 Şubat 2012). *İşte Postmodern Darbenin Gizli Belgeleri*, <http://www.haberturk.com>.
- Kongar, Emre (2000). *28 Şubat ve Demokrasi*, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Noyan, Canan (2007). *Türkiye’de Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdalga, E. (1999). *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, Edt. Sune Persson, Çev. Ahmet Fathi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 76.
- Tamer, M. Gözübüyük (2010). Tarihsel Süreçte Sivil Toplum, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 89-105
- Tekeli, İ. (2012). *Türkiye İçin STK’lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tosun, G. E. (2006). *İzmir’de Sivil Toplum*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Aktüel.
- Sarıbay, A. Y. (1999). Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yavuz, H. (1999). *İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar*, 1. Basım, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi, *TÜBAR*, XXIX, 387-401
- Tanör, B. & Boratav, K. (t.y.). *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 (1980-2003)*, haz. Sina Akşin, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Özdemir, Nalan (2007). Türkiye’de Sivil Toplum Yetkilendirme ve Güçlendirme, *AB Türkiye Görünüm*, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu’nun Periyodik Yayını.
- Peker, Mevlüt (19 Aralık 2011). İşte Tek Tek Fişlenen İslami STK’lar, 19 Aralık 2011, rotahaber.com / özel, (10.01.2016)
- Şardan, T. (11 Haziran 1997). İslami Vakıflara Takip, *Milliyet*.
- Şener, N. (4 Ekim 1996). Camiye Yardım Vergisi, *Milliyet*.
- Tanrıseven, Ümit (15 Nisan 1997). Dersane ve Yurtlar Tarikatlarına Emanet, *Milliyet*.
- Yavaş, H. & Karakurt, R. (2010). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Derneklere Yönelik Başlıca Düzenlemeler ve Derneklerin Farkındalık Düzeyi, *VII. Uluslar arası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı ‘Hayırseverlik’*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 3-5 Aralık 2010, Pozitif Matbaacılık, Üniversite Yayın No: 103
- Refah’tan Dini Vakıflara 74 Milyar, *Milliyet*, 15 Temmuz 1997
- Dernek İşgali, *Milliyet*, 16 Mart 1997
- 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, *Resmi Gazete*, S. 26800, 27/02/2008
- Vakıflar Yönetmeliği, *Resmi Gazete*, 27 Eylül 2008, S. 27010
- 517 Dini Vakıf Var, *Hürriyet*, 21 Mart 1998
- İrtica Yuvalarına Kilit, *Hürriyet*, 7 Mart 1998
- <https://www.vgm.gov.tr>, (15.11.2015)
- <https://www.dernekler.gov.tr/tr>
- <http://www.hurriyet.com.tr/>
- <https://www.milliyet.com.tr>
- <https://www.resmigazete.gov.tr>